

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA 1 (P1)

NYENYANKULU 2014

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 80

NKARHI: tiawara ti2

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 7.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

XITSHURIWA XA A: PROSI

- 1.1 A a ri na vhengele.√√ / A a nga tirhi, a a ri na vhengele.√√ (2)
- 1.2 1.2.1 Hi swona, a va ringana hi malembe.√√ / Hlulani na Ntsako a va ri vanhwanyana va malembe ya khumenhungu.√√ / Va vona dyambu hi siku rin'we.√√ (2)
- 1.2.2 A hi swona, a a rhumiwa swilo swo tala hi nkarhi wun'we.√√ (2)
- 1.3 Ntlhanu.√/A.√ (1)
- 1.4 Vana va Maswikota a va dyondzile kasi va Kholani a va hetangi tidyondzo ta vona.√√ / Vana va Maswikota a va xixima, kasi va Kholani a va nga xiximi.√√ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 1.5 Nxavo wa swixavisiwa swa le *mall* ya Nhluvuko a wu ri ehansi.√√ / A swi nga xaviwi hikuva vanhu a va hundzela *emall* ku ya xava kona.√√ (2)
- 1.6 A va langutisa thelevhixini no dya va etlela.√√ / A va nga endli nchumu.√√ (2)
- 1.7 A hi mhaka leyinene, hikuva mintirho yin'wana a yi fanele ku endliwa hi yena.√√ / A hi mhaka leyinene, hikuva swi endla wonge Maswikota hi yena manana emutini wa ka Manavela.√√ (2)
- I mhaka leyinene, hikuva Maswikota u le ntirhweni naswona wa hakeriwa.√√ (2)
- (Amukela mavonelo yan'wana na yan'wana lawa ya twalaka.) (2)
- 1.8 A ndzi ta n'wi hlongola entirhweni.√√ / A ndzi ta n'wi dyondzisa ntirho.√√ / A ndzi ta hunguta muholo wa yena.√√ (2)
- (Amukela nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twalaka.) (2)
- 1.9 Vukosi i mberha.√√/Vatswari va fanele ku dyondzisa vana ku kota ku tiyimela evuton'wini.√√ (2)
- (Amukela dyondzo yin'wana na yin'wana leyi twalaka.) (2)
- 1.10 Mbyindliwa.√ (1)

XITSHURIWA XA B: XITSHURIWA XO VONIWA

- 1.11 Va huma ekerekeni.√ Ku vonaka muako wa kereke lowu nga na xihambano.√ (2)
- 1.12 Ku na mfungho wa xihambano lowu tiyisisaka leswaku i muako wa kereke.√√ (2)

- 1.13 Mukamberiwa u ta nyika switsundzuxo swa yena. Xikombiso: Ndzi nga va tsundzuxa leswaku va ya ekerekeni leswaku va ta dyondza mahanyelo lamanene.√√ / Ndzi nga va tsundzuxa leswaku va ya ekerekeni leswaku va ta tikumela vanhu vo hanyisana na vona.√√ (2)
- 1.14 Bibebe.√
Buku ya tinsimu.√
Mali yo nyikela.√

(Tinhlamulo timbirhi ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 1.15 U vula leswaku ekerekeni a ku tsakisa swinene.√√ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA

XIVUTISO XA 2

XITSHURIWA XA C

NKOKA WA MAHUNGU

MINKUTLUNYA		MINTSHAHO	
1.	Gavaza a a tshembeka minkarhi hinkwayo.	1.	'Gavaza a a tshembeka eka swilo hinkwaswo, a a nga teki swilo swa Makhanana a nga kombelangi hambi a swi tiva leswaku Makhanana a a nga ta vilela hi swona'.
2.	Gavaza a a hlayisa nkarhi na ku xixima vukhongereri na ndhavuko wa Makhanana.	2.	'A a xixima vunghana bya vona hi ku hlayisa nkarhi, a tlhela a xixima vukhongereri na ndhavuko wa Makhanana'.
3.	A a ri na ntiyiso na ku fikela switshembiso swa yena.	3.	'Loko a tshembisile ku endla nchumu wo karhi, a a wu endla hi nkarhi'.
4.	Gavaza a a seketela Makhanana eminkarhini yo tika a tlhela a tsaka na yena loko a humelela.	4.	'Gavaza a a dyondzisiwile leswaku munghana wa ntiyiso hi loyi a tshikaka swa yena a pfuneta munghana loko swilo swi nga fambi kahle, a n'wi seketela eminkarhini yo tika'.
5.	Gavaza na Makhanana a va rila swin'we loko swilo swi tikile.	5.	'Va tlhela va rila swin'we loko swilo swi tikile'.
6.	A va nga chavi ku solana hi ndlela yo akana.	6.	'A va nga chavi ku solana hi ndlela yo akana'.
7.	Gavaza a a rivalela.	7.	'Gavaza u n'wi rivalerile hi ku tiva leswaku i munhu naswona wa endla swihoxo na yena'.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

Makoreketelo ya nkomiso:

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

Maavelo ya timaraka:

- Timaraka ta 7 i ta minkutlunya ya 7 : N (7) (maraka yi1 hi nkutlunya.)
- Timaraka ti3 i ta ririmi : R (3)
- Ntsengo wa timaraka : 10

Maavelo ya timaraka ta ririmi:

- Minkutlunya ya 1-3 leyi nga yona: nyika maraka yi1.
- Minkutlunya ya 4-5 leyi nga yona: nyika timaraka ti2.
- Minkutlunya ya 6-7 leyi nga yona: nyika timaraka ti3.

LEMUKA:

• XIVUMBEKO:

- Hambiloko nkomiso wu tsariwile hi xivumbeko xo hoxeka wu fanele ku kamberwa.

• NTSENGO WA MARITO:

- Vakoreketi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
- U nga susi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ma kombisiwile hindlela yo hoxeka.
- Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika eka marito ya 5 lama ku hundzisiweke hi wona, kutani u nga tekeli enhlokweni marito lama nga ta landzela eka nkomiso.
- Minkomiso yo koma ngopfu kambe yi ri na minkutlunya hinkwayo leyi lavekaka **a yi fanelangi** ku xupuriwa.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI

XIVUTISO XA 3

XITSHURIWA XA D: XINAVETISO

- 3.1 Ku koka mahlo/rinoko ra vaamukeri va mahungu leswaku va ta xava khavichi leri.√√ (2)
- 3.2 Matsavu.√/C.√ (1)
- 3.3 Khavichi i xin'wana xa swakudya leswi aka miri. √√ (2)
- 3.4 Swi tikomba onge a ku na swakudya swin'wana leswi swi akaka miri evuton'wini handle ka khavichi.√√ (2)
- 3.5 Rihlawuri leri ri tirha ku komba nkoka wa khavichi.√√ (2)
- 3.6 Xikhavichana.√ (1)
- [10]**

XIVUTISO XA 4

XITSHURIWA XA E: KHATHUNI

- 4.1 Khemba.√√ (2)
- 4.2 Mukamberiwa a nga vula swin'wana na swin'wana leswi yelanaka na leswi swi landzelaka:

A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku loko a hlundzukisiwile hi munhu a nga n'wi bi hi swibye hikuva u ta n'wi vavisa.√√ / A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku loko a hlundzukisiwile hi munhu a nga n'wi bi hi swibye hikuva swi ta fayeka a sala a nga ha ri na nchumu.√√ (2)
- 4.3 Mukamberiwa u ta vumba xivulwa lexi twalaka hi rihlamari leri nyikiweke. Xikombiso:

Yoo, mpfula hi yoleyo yi taka!√√ (2)
- 4.4 A swi kahle,√ hikuva swi nga endleka leswaku n'wana a fayeka tihlo kumbe a vaviseka swinene a kala a huma ngati.√ (2)
- 4.5 Ma humelerisa matitwelo yo va a hlundzukile.√√ /Ma humelerisa matitwelo yo va a nga tsakangi.√√ (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 5

XITSHURIWA XA F: PROSI

- 5.1 5.1.1 Eswikolweni.√
Hi minkarhi leyi ya swikambelo **eswikolweni** mudyondzisi un'wana na un'wana u endla mpfuxeto na vadyondzi va yena.√ (2)
- 5.1.2 Byongo bya mina se byi hlantswekile:
Eka xivulwa lexi ku hava ntiyisiso, xi kombisa leswaku yena u na vutivi ku fana na munhu un'wana na un'wana.√√ (2)
- Bya mina byongo se byi hlantswekile:
Ku na ku tiyisisa/tshikelela ku komba ku hlawuleka ka leswi a va ka a ri xiswona.√√ (2)
- 5.1.3 Ku vumba ntsongahato.√√ (2)
- 5.1.4 Ndza ku kombela.√√ (2)
- 5.1.5 **Dyondzo** i xitlhangu xa vutomi.√√
(Mukamberiwa a nga ha boxa man'wana marito lawa ya pfelelaka eka nsinya wa riendli **dyondza** a tlhela a endla xivulwa hi wona. Amukela na man'wana marito lawa ya pfelelaka eka nsinya lowu wa riendli.) (2)
- 5.1.6 Endzhaku ka malembe ya mune u ta thwasela vugqwetha bya yena.√√ (2)

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

- 5.2 5.2.1 Masofa lawa tatana a nga ma xava i ya nxavo wa le henhla swinene, u lo **huma endlwini** ku sala wona. √√ (2)
- 5.2.2 Ndzi ta **xavela** tatana tintangu ta Khisimusi.√√
(Amukela na swivulwa swin'wana leswi twalaka.) (2)
- 5.2.3 Swi kahle, hikuva vamanana vo tala va rhandza ku xava tibege to durha leswaku va ta ti tirhisa nkarhi wo leha hikwalaho ka nkoka wa tona.√√ / Swi kahle, hikuva vamanana vo tala va rhandza ku xava tibege to durha leswaku va ta fambisana na minkarhi.√√
A swi kahle, hikuva va tlangisa mali ematshan'weni yo yimela mimbhukuto leyi va ka kona emavhengeleni.√√
(Amukela mavonelo yan'wana na yan'wana lawa ya twalaka.) (2)

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80